

Ігор ПЛЕВИЧ

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОСІЙСЬКИХ І БІЛОРУСЬКИХ ЕТНОЛОГІВ ТА ЕТНОЛІНГВІСТІВ НА ТЕРЕНАХ ПОЛІССЯ УКРАЇНИ у 1945—1980-х рр.

На великому літературному матеріалі комплексно охарактеризовано польові дослідження території Полісся України, проведені в 1945—1980-х рр. співробітниками російських і білоруських етнологічних осередків, а також московськими етнолінгвістами та представниками інших народознавчих центрів Росії, України та Білорусі у рамках реалізації програми «Полесского этнолингвистического атласа». Особлива увага звернена на їхню географію, методіку проведення, тематику та наукові результати.

Ключові слова: етнологія, етнолінгвістика, Полісся Україна, польові дослідження, методіка, тематика.

© І. ПЛЕВИЧ, 2014

Історично склалося, що значний внесок у дослідження традиційної культури українців зробили іноземні народознавці. Початок цьому поклали ще західноєвропейські та польські автори у давньоруський та пізніші історичні періоди. Згодом наприкінці XVIII — на початку XXI ст. на їхнє місце приходили нові покоління аматорів та професійних вчених. Тож цілком закономірно, що комплексний аналіз наукових здобутків іноземних дослідників на ниві українського народознавства є важливим завданням сучасної вітчизняної етнологічної науки.

Серед спеціальної наукової літератури знаходимо узагальнюючі дослідження про внесок іноземних народознавців та окремих осередків насамперед кінця XVIII — 30-х рр. XX ст. [10; 17, с. 182—195, 259—276, 367—369; 26, с. 10—36, 47—50, 53—54, 57—61, 95—99, 121—128, 130—132; 36; 68 та ін.], а також численні розвідки, присвячені аналізу наукового доробку в ділянці українського народознавства окремих представників зазначеного періоду (Домініка П'єра Де ля Фліза, Оскара Кольберга, Раймунда Кайндля, Адама Фішера та ін.) [9; 11; 25; 38; 39]. Натомість наукові студії іноземних етнологів та збирацька робота співробітників народознавчих осередків з-поза меж УРСР у другій половині 40-х — у 80-х рр. XX ст. досі мало привертала увагу українських вчених [26, с. 152—154, 163—166 та ін.].

Метою нашої статті є частково заповнити цю прогалину. Стаття присвячена вивченню польових досліджень, що були проведені співробітниками провідних етнологічних та етнолінгвістичних осередків Росії та Білорусії упродовж другої половини 40-х — у 80-х рр. XX ст. на теренах Полісся України. В її основу лягли численні опубліковані та частково архівні матеріали про роботу цих народознавчих осередків та проведені їхніми представниками експедиційні дослідження на зазначених теренах.

Після Другої світової війни через політичну ситуацію територія СРСР була майже недоступною для польових досліджень іноземних етнологів. Лише після процесу десталінізації у 1956 р. відбулися певні зрушення, та й то для представників окремих народознавчих осередків країн соцтабору, насамперед поляків, дозволили проводити окремі дослідження серед корінного населення Сибіру та середньоазійських республік. Натомість польські терени у межах України, Білорусії, Росії та Литви були недоступними для етнологів з-поза меж СРСР

аж до 1991 р., коли польські етологи розпочали спеціальні дослідження на теренах Білорусі та Литви [31, с. 39; 72, с. 18—19], у зв'язку з цим із другої половини 40-х і до кінця 80-х рр. ХХ ст. з-поміж неукраїнських етнологів польові дослідження на Поліссі України проводили лише російські та білоруські народознавці.

Провідним етнологічним центром у СРСР у другій половині ХХ ст. був Інститут етнографії імені М.М. Миклухо-Маклая АН СРСР (нині Інститут етнології та антропології імені М.М. Миклухо-Маклая РАН), основний осередок якого знаходився у Москві, а в Ленінграді працював окремий відділ. При цьому інституті в 1943 р. було створено Східнослов'янський сектор (з 1986 р. — відділ). До 1960-х рр. ленінградська група вчених цього сектору зосереджувала свою увагу на вивченні Російської Півночі та Північного Заходу СРСР, натомість московську групу етнологів цікавила етнографія росіян у різних регіонах РРФСР і в деяких союзних республіках [13, с. 15; 47, с. 25]. Не залишилася поза увагою московських етнологів й Україна. Зокрема, в перші повоєнні роки було проведено декілька наукових експедицій, серед яких необхідно відзначити низку комплексних наукових мандрівок до Закарпатської області (1945—1948 рр.) [50], збирацьку роботу серед переселенців з українських етнічних земель, що після Другої світової війни остаточно відійшли до Польщі (1945 р.) [51], та одну експедицію на Східне Полісся. Кожна з цих наукових мандрівок мала різні цілі, проте всі вони становили частину широкого плану багаторічних польових досліджень, що мали охопити різні, переважно маловивчені області та райони УРСР.

Остання зі зазначених експедицій у складі восьми студентів-етнологів старших курсів історичного факультету Московського державного університету імені М.В. Ломоносова (далі — МДУ ім. М.В. Ломоносова) під керівництвом співробітника інституту Сергія Токарева (1899—1985) працювала з 18 серпня до 17 вересня 1945 р. у Михайло-Коцюбинському районі Чернігівської області (села Ведільці, Мньов, Навози та частково Кархівка). Ця територія викликала зацікавлення у науковців через побутування багатьох архаїчних елементів та розташування поблизу українсько-білоруського етногра-

фічного кордону. Збирали відомості про будівництво, а також про народний одяг, сімейний побут, пережитки давніх обрядів та вірувань [61].

На особливу увагу заслуговує застосований ними метод суцільного обстеження поселень з метою виявлення ступеня поширення окремих елементів і типів житла. Суть цього методу полягала в тому, що етнограф обходив усі двори в досліджуваному селі і фіксував певні елементи будівель, наносив їх на схематичні плани (без точних обмірів пам'яток) та робив зарисовки. Він був розроблений російською дослідницею Наталією Лебедевою (1894—1978), яка за його допомогою в 1927 р. обстежила житло і господарські будівлі району між Мозирем і Слуцьком на території Білорусії [27]. А трохи пізніше у 1950-х рр. його також застосував львівський етнолог Мустафа Козакевич (1901—1968) під час дослідження народного житла правобережного Полісся [16, с. 220].

19 лютого 1946 р. на засіданні Вченої ради Інституту етнографії АН СРСР, що була присвячена обговоренню підсумків польових етнографічних досліджень упродовж попереднього року на теренах України (3 експедиції), було зачитано письмову доповідь відсутнього професора С. Токарева про цю експедицію, який тоді саме проводив польові дослідження на Балканах [22, с. 211; 70, с. 200]. За результатами експедиції 1945 р. на Східне Полісся був опублікований докладний звіт [61]. Що правда, в ньому детально представлені результати дослідження лише народного будівництва. Натомість про підсумки збирацької роботи з інших ділянок традиційної культури поліщуків тут знаходимо лише фрагментарні згадки.

До ленінградського відділу Інституту етнографії імені М.М. Миклухо-Маклая АН СРСР належав Музей етнографії народів СРСР (нині Російський етнографічний музей РАН). Він був утворений у 1948 р. на базі Ленінградського етнографічного музею, якому згідно з рішенням Ради Міністрів РСФРР було передано колекції Московського музею народів СРСР [35]. Багата колекція етнографічних експонатів з України, насамперед з Карпат та Полісся, у північній столиці колишньої Російської імперії була зібрана на початку ХХ ст. завдяки наполегливій праці визначного подвижника української етнологічної науки Федора Вовка (1846—

1917) та його молодших колег [21, с. 22; 69, с. 190—192, 196, 197].

Упродовж 20-х — першої половини 50-х рр. ХХ ст. співробітники ленінградського музею провели низку відряджень та експедицій у різні куточки України задля поповнення музейних колекцій. Однак жодна з цих наукових мандрівок не пролягла теренами Полісся. Лише в 1957 р. завідувач відділу етнографії Білорусі, України, Молдови Опанас Бежкович та Н. Хазова відвідали Рівненську, Волинську, Львівську і Закарпатську області. Було зібрано 392 експонати (одяг, рядна, рушники, скатертини, взуття, килими, керамічні та різьблені вироби, сільськогосподарський інвентар) для нової експозиції про традиційну культуру українців (відкрита в 1960 р.). Зібрана тоді колекція стала найбільшим поповненням українських фондів за попередні сорок років роботи музею [5].

У наступні десятиліття московські та ленінградські етнологи провели ще низку експедиційних досліджень у різні регіони України [70, с. 10—12], проте поза їхньою увагою залишилися терени Полісся України. Наслідком цього став той факт, що у переважній більшості комплексних монографічних досліджень російських етнологів про окремі ділянки традиційної культури східних слов'ян (будівництво, ткацтво, одяг, календарна та будівельна обрядовість тощо), що були підготовлені в 50—80-х рр. ХХ ст., відчутно бракує польових етнографічних матеріалів з Полісся [4; 8; 28; 33; 59 та ін.].

Натомість значний внесок у дослідження традиційної духовної культури поліщуків зробили етнолінгвісти Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР (нині Інститут слов'янознавства РАН; далі — ІСБ АН СРСР / ІС РАН) під керівництвом професора Нікити Толстого (1923—1996), які з метою докладного дослідження дохристиянської культури слов'ян розпочали систематичний збір польових матеріалів. За місце збирацької роботи вчені обрали саме Полісся, через його віддаленість від балкано-слов'янської макрозони і деяких інших архаїчних зон (кашубської, сербсько-лужицької), фізико-географічні особливості, проміжне місцезнаходження у слов'янському етнодіалектному континуумі і, нарешті, через його близькість до території слов'янської прабатьківщини чи, навіть, приналежність до неї [67, с. 8].

Систематичне дослідження Полісся, точніше, місцевих говорів, московські етнолінгвісти розпочали згідно з рішенням першої всесоюзної координаційної наради з актуальних проблем слов'янознавства, яка пройшла в Москві в січні 1961 р. [7, с. 3—4]. У 1962—1965 рр. ІСБ АН СРСР разом з Інститутом мовознавства АН БРСР організував серію експедицій на територію Полісся Білорусі [40], учасники яких збирали діалектологічні матеріали для словника поліських говорів [62, с. 19]. Цю роботу увінчала публікація кількох збірників [29; 30; 45]. Проте згодом сам Н. Толстой вказував на один з основних недоліків проведеної тоді збирацької роботи — поза увагою дослідників залишилися структурні та типологічні відмінності матеріальної культури, номенклатура якої фіксувалася у спеціальних словниках і наукових працях [66, с. 21].

Новий етап дослідження мови і традиційної культури Полісся в межах Білорусі, України та Росії розпочався в 1974 р. Саме відтоді ІСБ АН СРСР разом із МДУ ім. М.В. Ломоносова під керівництвом Н. Толстого щорічно проводив комплексні експедиції, завданням яких був збір лексичних та фольклорно-етнографічних матеріалів, які відображали б традиційну культуру поліщуків у всіх її формах та проявах. Кінцевою метою вчені поставили підготовку «Полесского этнолингвистического атласа» (далі — ПЭЛА)¹ та «Словаря славянских народных древностей». Картографування елементів духовної культури, згідно із задумом автора концепції атласу Н. Толстого, повинно було вирішити три важливі завдання: 1) представити територіальну проекцію всіх відомих на теренах Полісся різновидів і форм культури й тим самим каталогізувати матеріал та стати основою типології картографованих об'єктів, одночасно визначивши межі поширення конкретних явищ традиційної культури та їх різновидів; 2) показати внутрішнє членування Полісся, виявити пучки ізоглос, ізопрагм та ізодокс, порівняти їх між собою, визначити культурні ареали і зіставити їх з відповідними мовними, етнічними, археологічними, історичними

¹ До речі, з пропозицією про створення «лінгвістично-етнографічного» атласу для іншої «ключової» слов'янської зони — Карпат — ще в 1970 р. виступив відомий український діалектолог Йосип Дзендзелівський (1921—2008) [19].

й іншими межами та ареалами; 3) зібрати матеріал для зовнішнього ареального зіставлення Поліського краю з іншими слов'янськими етнокультурними зонами [64, с. 48].

Учасники етнолінгвістичних експедицій записували не лише лексику і фразеологію, але й фольклорні тексти, свідчення про звичаї, обряди, вірування, міфологію тощо [62, с. 19]. Як стверджує одна з їхніх учасниць Світлана Толстая, «Про багато явищ, відомості про які було почуто та записано експедицією на теренах Полісся у другій половині ХХ ст., ми знали лише із книг збирачів, які працювали за півстоліття або ж і довше до нас, про деякі речі не знали навіть з книг; для багатьох явищ знаходили паралелі та пояснення значно пізніше, коли в подальшому звертались до матеріалів інших слов'янських традицій» [62, с. 19]. Для збору польового матеріалу розробили 23 спеціальні програми-запитальники з різних ділянок духовної культури поліщуків [67, с. 12].

У 1978 р. в ІСБ АН СРСР було створено дослідницьку групу етнолінгвістики і фольклору, на базі якої згодом виник окремий відділ. Крім співробітників ІСБ АН СРСР, студентів та аспірантів МДУ ім. М.В. Ломоносова, в поліських експедиціях теренами Білорусі, України та Росії брали участь представники інших установ — лінгвісти, фольклористи, музикознавці з Москви, Ленінграда, Томська (РСФРР), Мінська, Гомеля, Мозиря (БРСР), Житомира, Чернігова, Львова та Сум (УРСР) [62, с. 19; 67, с. 12].

Польові етнолінгвістичні дослідження розпочали в 1974 р., але спершу на теренах Білорусі [18, с. 280].

Улітку 1975 р. студентська група Житомирського педінституту під керівництвом Петра Романюка за згаданими програмами обстежила декілька сіл на Житомирщині [18, с. 281]. Наступного року студенти Чернігівського педінституту під керівництвом А. Берлюзова збрали матеріали у 13 населених пунктах 10 районів Чернігівщини [65, с. 127].

У липні 1978 р. російські етнолінгвісти розпочали широкомасштабне вивчення Полісся України. Три групи дослідників під керівництвом Людмили Виноградової, Олександра Гури та А. Архипова працювали у Рокитнівському і Дубровицькому районах Рівненської області. У січні 1979 р. Л. Ви-

ноградова та О. Гура відвідали с. Озерськ Дубровицького району. Влітку цього ж року була організована велика експедиція до Волинської області, де три групи науковців обстежили Ковельський, Ратнівський та Камінь-Каширський райони [18, с. 282—283].

Досвід кількарічної збирацької роботи у різних районах Полісся дав можливість поставити завдання створення ПЭЛА. У 1980 р. на основі окремих тематичних програм була створена зведена програма атласу (233 питання з 21 теми) [48], головною відмінністю якої, порівняно з попередніми, було те, що для неї спеціально відібрали питання, які мають важливе значення для ареальної характеристики Полісся, а також питання, які показують зовнішні ареальні зв'язки Поліського краю з іншими слов'янськими етновними зонами — паралелі, відповідності чи протилежності. Причому основну увагу приділили фактам, які можна кваліфікувати як слов'янські «старожитності», а серед останніх тим, що найменше вивчені у загальнослов'янському плані, тобто атлас був орієнтований на архаїчний пласт поліської культури [67, с. 13]. За допомогою цієї програми планували зібрати матеріали у 148 селах, з яких майже половина (73 населені пункти) знаходяться на теренах Полісся України: Волинська область — 18 сіл, Рівненська — 12, Житомирська — 15, Київська — 3, Чернігівська — 17, Сумська — 8 [60]. Додатково до докладних питальників і програми атласу ще було укладено короткий питальник-анкету (65 питань), за яким планували провести контрольні анкетування у більшій кількості населених пунктів Полісся, а також в інших слов'янських зонах. Саме використання цих трьох видів питальників дало можливість отримати високі результати [67, с. 12—14].

Найбільш інтенсивними польові дослідження були у 1980—1985 рр. Планомірний збір матеріалів за єдиною зведеною програмою розпочали в 1980 р. під час експедиції теренами Чернігівської області (Городнянський, Чернігівський та Ріпкинський р-ни). У липні 1981 р. організували експедицію на Житомирщину (Овруцький, Ємільчинський, Новоград-Волинський і Радомишльський р-ни) [18, с. 283—284].

17—20 травня 1983 р. ІСБ АН СРСР разом з філологічним факультетом МДУ ім. М.В. Ломо-

носова провели міжнародну конференцію «Полісся та етногенез слов'ян», участь у якій взяли представники 30 наукових установ та навчальних закладів Москви, Ленінграда, Києва, Мінська, Львова, Житомира, Рівного, Гомеля та інших міст тодішнього СРСР. На восьми засіданнях було виголошено та обговорено 61 доповідь з археології, антропології, історичної географії, етнолінгвістики, діалектології, етнографії та фольклору Полісся [12; 14]. Це перша наукова нарада такого рівня, що була присвячена виключно традиційній культурі цього регіону. Вона сприяла комплексному дослідженню Поліського краю шляхом налагодження співпраці між представниками окремих наукових дисциплін, узгодження результатів і висновків їхніх наукових студій. Матеріали конференції були опубліковані окремим збірником [44].

Улітку 1984 р. на Житомирщині працював великий експедиційний загін із московських дослідників та студентів Житомирського пединституту під керівництвом Миколи Никончука (1937—2001). Улітку 1985 р. українські, російські та білоруські народознавці збирали матеріали у Любешівському районі Волинської області, а взимку 1986 р. невелика експедиція відвідала Ратнівський район тієї ж області [2; 3, с. 386—388].

Після Чорнобильської катастрофи 1986 р. російські дослідники повністю припинили польові дослідження на теренах Полісся. На той час із 148 населених пунктів, внесених у мережу атласу, вдалося обстежити 114 сіл [62, с. 19; 64, с. 49—50].

Подальші обстеження тутешніх сіл, згідно з мережею пунктів ПЭЛА, проводили переважно викладачі, студенти і співробітники Білоруського державного університету (територія Білорусі) та Львівського державного університету імені Івана Франка (керівник Валентина Харитонова, територія України та Росії). Так, улітку 1986, 1987 та 1989 рр. львівські дослідники відвідали кілька сіл Володимир-Волинського (с. Красностав) та Любомльського (села Забужжя та Грабово з хутором Адамчуки) районів Волинської області [3, с. 383, 388—391].

В останнє двадцятиліття співробітники ІС РАН зосередили основну увагу на дослідженні європейської півночі Росії та Українських Карпат [63], що, правда, в 2001 р. було проведено одну експедицію

на теренах Полісся України (с. Річиця Ратнівського р-ну Волинської обл.) [6].

Польові експедиційні матеріали та деякі інші записи, зроблені окремими науковцями чи ентузіастами в різних куточках Полісся, а також матеріали з інших слов'янських регіонів — Карпат, Російської Півночі, східної Польщі, Македонії тощо, нині зберігають у Поліському архіві при секторі етнолінгвістики та фольклору ІС РАН, який почав формуватися ще в 1974 р. [64, с. 50]. Тут зосереджено біля 150 тис. одиниць зберігання [42, с. 35]. Цю правду, необхідно зауважити, що рукописні матеріали цього архіву використовуються насамперед російськими вченими, натомість для українських народознавців вони є малодоступними.

Починаючи з 1994 р. на основі матеріалів зазначеного архіву зусиллями співробітників та аспірантів ІС РАН створюється електронна база даних «Поліський архів» (БДПА), яка повинна зберегти та ввести у науковий обіг багатий етнодіалектний матеріал, вдосконалити методи роботи з ним та пришвидшити підготовку самого атласу. Станом на 2011 р. у БДПА вже було 90 тис. одиниць зберігання з 73 сіл поліських районів України, Білорусі та Росії [42, с. 35—36].

Польові записи з Полісся стали важливою джерельною основою численних наукових праць діалектологів, етнолінгвістів, фольклористів, фольклористів, етнологів, істориків культури, опублікованих у формі монографій, словників та статей на сторінках періодичних і серійних видань (насамперед «Славянский и балканский фольклор»), конференційних збірників, колективних досліджень тощо. На особливу увагу заслуговують збірники «Полесский этнолингвистический сборник: материалы и исследования» (1983 р.) [43], «Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне» (1986 р.) [57] та «Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья» (1995 р.) [58].

Багаторічну працю московських етнолінгвістів підсумувало фундаментальне видання «Славянские древности» [52—56], в якому саме поліські матеріали у багатьох випадках стали найважливішою ланкою загальнослов'янських реконструкцій, а нерідко ключем для інтерпретації інослов'янських ритуаль-

них, вербальних і ментальних форм культури [62, с. 19; 64, с. 48].

Характерною рисою наукових праць російських етнолінгвістів був погляд на Полісся як «на особливу зону слов'янського світу, складову прабатьківщини слов'ян, де завдяки тривалій збереженості корінного населення і знаходженню на стику трьох східнослов'янських народів та східно-західнослов'янському пограниччі» досі збереглося багато реліктів традиційної духовної і матеріальної культури, архаїчних форм мови [23, с. 599]. А тому Полісся вони часто розглядають як якийсь наднаціональний ландшафт, що штучно абстрагований від інших українських і білоруських етнічних земель. Іншими словами, як стверджує відомий львівський народознавець Роман Кирчів, досліджуючи говори, фольклор та інші явища традиційної культури поліщуків, вони аналізують та зіставляють їх у широкому міжслов'янському і позаслов'янському контекстах, але при цьому залишають поза увагою або лише епізодично трактується їх співвідношення, генетичний зв'язок із реаліями культур українського та білоруського етносів, до яких належать поліщуки [23, с. 599; 24, с. 309]. Яскравим прикладом цього є праці багатьох московських етнолінгвістів, як, наприклад, стаття Нікіти та Світлани Толстих про викликання дощу на Поліссі [65].

Окремі дослідження поліських районів у межах УРСР у другій половині ХХ ст. проводили і білоруські етологи, однак це були переважно експедиції, під час яких вивчали Полісся Білорусі і лише принагідно відвідували окремі населені пункти УРСР [34, с. 380]. Так, у 1953 р. співробітники сектору етнографії і народної творчості Інституту історії АН БРСР, єдиного на той час етнографічного осередку республіки, провели 40-денну експедицію у низці районів Гродненської, Брестської і Гомельської областей, а також відвідали с. Самари Ратнівського району Волинської області. Білоруські народознавці вивчали традиційну матеріальну та духовну культуру місцевих мешканців, особливості їхньої говірки тощо [37, с. 89]. Згодом один з учасників цієї народознавчої мандрівки А. Залеський коротко розповів про її перебіг та результати у своїй доповіді про тогочасні етнографічні дослідження на теренах Білорусі, що була виголошена на етнографічній нараді у Львові в лютому 1954 р. [1, арк. 89—90].

Ще одна комплексна експедиція співробітників сектору етнографії Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору АН БРСР (інститут утворений у 1957 р. на основі сектору етнографії і народної творчості Інституту історії АН БРСР), яку очолювала Лідія Молчанова, з 25 липня до 8 вересня 1963 р. вивчала сучасний побут і традиційну матеріальну культуру мешканців Кам'янецького, Брестського, Кобринського і Дрогичинського районів Брестської області та Любомльського (с. Пульмо; нині Шацького р-ну) і Камінь-Каширського (села Доманове, Дольськ; нині відповідно Ратнівського та Любешівського р-нів) районів Волинської області, хоча побіжно збирали матеріали і в інших селах УРСР уздовж шляху експедиції. Згодом керівник наукової мандрівки опублікував звіт, у якому було підсумовано результати дослідження землеробських знарядь та одягу, а також висловлено заклик до українських та білоруських етнографів у майбутньому об'єднати свої сили для комплексного планомірного вивчення всіх ділянок культури Полісся [32].

Дослідники дійшли цінного висновку, що «матеріальна культура обстежених районів Білоруського і Українського Полісся (його південно-західна частини) має одну основу», що вони пояснили загальнополіськими особливостями матеріальної культури [32, с. 184]. Насправді пояснення тут значно простіше — автохтонні мешканці всіх обстежених під час цієї експедиції населених пунктів є українцями, про що свідчать наукові студії мовознавців [20, с. 2173; 23, с. 599—600] та етнологів попереднього періоду [15, с. 126].

Спорадично маршрути експедицій білоруських етнологів частково охоплювали прикордонні села УРСР і в наступні роки. Зібрані тут матеріали вони використовували з порівняльною метою під час підготовки наукових праць про традиційну та сучасну культуру мешканців Полісся Білорусії чи білорусів.

Потрібно відзначити ще одну особливість: якщо масштаби збирацької роботи українських етнологів на теренах Полісся України у другій половині 40—80-х рр. ХХ ст. відчутно поступались деяким іншим регіонам (насамперед Карпатам), то білоруські колеги за весь повоєнний період з-поміж різних етнографічних регіонів Білорусі найбільше уваги приділили саме Поліссю [37, с. 88—95]. Унаслідок цьо-

го, як справедливо стверджує професор Роман Кирчів, під час підготовки двотомного дослідження про поліщукив [41; 46] у 1980-х рр. білоруські етнологи значно випереджали українських колег, «головно тому, що мали більше конкретних напрацювань з польських теренів й авторський колектив краще підготовлених науковців з різних питань цієї проблематики» [23, с. 598].

Розпад Радянського Союзу та відновлення незалежності України відчутно позначилися на зв'язках українських етнологів з іноземними партнерами, а заодно і на проведенні експедицій в Україні, зокрема й на теренах Полісся. З одного боку, відбулося значне послаблення наукових зв'язків з білоруськими та російськими етнологічними та етнолінгвістичними установами, з іншого — відновлення збирацької роботи польських народознавців на цих теренах [31, с. 39—46; 49; 73].

Таким чином, упродовж другої половини 40-х — у 80-х рр. ХХ ст. через політичні обставини з числа представників етнографічних та етнолінгвістичних осередків з-поза меж УРСР польові дослідження на теренах Полісся України проводили лише співробітники провідних академічних народознавчих центрів відповідного профілю Росії та Білорусі. Проте збирацька робота російських і білоруських етнологів на теренах Полісся України упродовж зазначеного періоду була спорадичною. Натомість системністю та значною результативністю відзначалися польові дослідження московських етнолінгвістів та їхніх колег з інших народознавчих осередків Росії, Білорусі та України за програмою ПЭЛА упродовж другої половини 70-х — у 80-х рр. ХХ ст.

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України. — Ф. 14—2. Наукові роботи співробітників ІМФЕ імені М.Т. Рильського НАН України. 1944—1991 рр. — Спр. 338. Стенограма республіканської наради з питань радянської етнографії, 23—26 липня 1954 р. — 383 + 3 арк.
2. Агапкина Т.А. Коротко об експедициях / Т.А. Агапкина, А.Л. Топорков // Советская этнография (далі — СЭ). — 1986. — № 1. — С. 135.
3. Антропов Н.И. Хроника полесских экспедиций / Н.И. Антропов, А.А. Плотникова // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья / отв. ред. Н.И. Толстой. — М. : Индрик, 1995. — Вып. 8. — С. 383—391.
4. Байбурин А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / А.К. Байбурин. — Ленинград : Наука, Ленинградское отделение, 1983. — 188 с.
5. Бежкович О. Збирацька робота Державного музею етнографії народів СРСР на Україні за 40 років / О. Бежкович // Народна творчість та етнографія (далі — НТЕ). — 1958. — № 3. — С. 153—154.
6. Белова О.В. Экспедиция в полесское село Речица / О.В. Белова, Г.И. Кабакова // Живая старина (далі — ЖС). — 2001. — № 3. — С. 41—44.
7. Бернштейн С.Б. Предисловие / С.Б. Бернштейн // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / отв. ред. В.В. Мартынов, Н.И. Толстой. — М. : Наука, 1968. — С. 3—4.
8. Бломквист Е.Э. Крестьянские постройки восточных русских, украинцев и белорусов (поселения, жилища и хозяйственные строения) / Е.Э. Бломквист // Восточнославянский этнографический сборник: очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX в. — М. : Изд-во АН СРСР, 1956. — С. 3—458. — (Труды Института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая ; Новая серия ; т. XXXI).
9. Болтарович З. Оскар Кольберг і Україна / Зоряна Болтарович // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. — Львів, 1992. — Т. ССХХІІІ: Праці секції етнографії і фольклористики / ред. Р. Кирчів, О. Купчинський. — С. 219—230.
10. Болтарович З.Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / З.Є. Болтарович. — К. : Наукова думка, 1976. — 139 с.
11. Вальо М. Бальгазар Гакет (Аке): його подорожі та дослідження побуту і культури Західної України / Марія Вальо // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1995. — Т. ССХХХ: Праці Секції етнографії і фольклористики / ред. Р. Кирчів, О. Купчинський. — С. 351—366.
12. Виноградова Л.Н. Конференция «Полесье и этногенез славян» / Л.Н. Виноградова // СЭ. — 1983. — № 6. — С. 122—124.
13. Власова І. Народна культура в працях Відділу етнології російського народу Інституту етнології та антропології РАН 1960—2000-х років / Ірина Власова ; пер. Надії Федорович // НТЕ. — 2010. — № 2. — С. 15—20.
14. Гаврилюк Н.К. Конференція «Полісся та етногенез слов'ян» / Н.К. Гаврилюк // НТЕ. — 1983. — № 6. — С. 83—85.
15. Гілевич І. Маловідома праця Василя Пастущина про традиційну культуру поліщукив / Ігор Гілевич // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї : наук. зб. — Луцьк, 2013. — Вип. 44. Матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-етнографічної конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження Олексія Ошуркевича (16—17 квітня 2013 р., м. Луцьк). — С. 123—128.

16. Гілевич І. Мустафа Козакевич — дослідник традиційної архітектури українців Полісся та Волині / Ігор Гілевич // Народознавчі зошити (далі — НЗ). — 2008. — № 3—4. — С. 215—227.
17. Горленко В. Історія української етнографії (XII — середина XIX ст.) / Володимир Горленко, Роман Кирчів. — К. : ПоліграфКонсалтинг, 2005. — 400 с.
18. Гура А.В. Хроника полесских экспедиций / А.В. Гура // Полесский этнолингвистический сборник : материалы и исследования / отв. ред. Н.И. Толстой. — М. : Наука, 1983. — С. 280—285.
19. Дзэндзелевский И.А. К вопросу о «Лингвистическо-этнографическоматласе культуры Карпат» (ЛЭАКК) / И.А. Дзэндзелевский // Проблемы картографирования в языкознании и этнографии. — Ленинград : Наука, Ленинградское отделение, 1974. — С. 107—111.
20. Жарський Е. Полісся / Е. Жарський, В. Кубійович, І. Сидорук-Пауль // Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. — Львів : НТШ, 1996. — Т. 6. — Перемишль ; Пряшівщина. — С. 2161—2182.
21. Зайченко В. Народне вбрання Чернігівщини кінця XVIII — середини XX ст. / Віра Зайченко // НТЕ. — 1993. — № 3. — С. 18—27.
22. К. О. В Институте этнографии АН СССР / К. О. // СЭ. — 1946. — № 2. — С. 211—213.
23. Кирчів Р. Етнокультурне пограниччя: контури предметного поля й методологічні засади його дослідження / Роман Кирчів // НЗ. — 2009. — № 5—6. — С. 594—607.
24. Кирчів Р. Из фольклорных регионов Украины : нариси й статті / Роман Кирчів. — Львів : ІН НАН України, 2002. — 351 с.
25. Кирчів Р. Українська тема в народознавчій парадигмі Адама Фішера / Роман Кирчів // НЗ. — 2011. — № 4. — С. 561—575.
26. Кирчів Р.Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини / Р.Ф. Кирчів. — К. : Наукова думка, 1978. — 174 с.
27. Лебедева Н.И. Жилище и хозяйственные постройки Белорусской ССР / Н.И. Лебедева. — М., 1929.
28. Лебедева Н.И. Прядение и ткачество восточных славян / Н.И. Лебедева // Восточнославянский этнографический сборник: очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX в. — М. : Изд-во АН СРСР, 1956. — С. 459—540. — (Труды Института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая / Новая серия ; т. XXXI).
29. Лексика Полесся ў просторы і часе / ред. В.У. Мартынаў. — Мінск, 1971. — 216 с.
30. Лексика Полесся. Матеріали для полесського діалектного словаря / отв. ред. Н.И. Толстой. — М. : Наука, 1968. — 476 с.
31. Ліпінський В. Традиція польських етнографічних зацікавлень Поліссям і сучасні дослідження Інституту Етнології та Культурної Антропології Варшавського університету на теренах північної Рівненщини / Войцех Ліпінський ; пер. з пол. О. Бойченка // Західне Полісся. Історія та культура. — Рівне : Видавець Зень О.М., 2006. — Вип. 2. Матеріали краєзнавчої конференції, присвяченої 60-літтю утворення Зарічненського району та 20-літтю аварії на Чорнобильській АЕС. — С. 35—46.
32. Малчанова Л.А. Некаторыя вынікі работы комплекснай этнаграфічнай экспедыцыі 1963 г. па Беларускаму і Украінскаму Палессю / Л.А. Малчанова // Весці Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук. — 1964. — № 4. — С. 182—184.
33. Маслова Г.С. Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX в. / Г.С. Маслова // Восточнославянский этнографический сборник: очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX в. — М. : Изд-во АН СРСР, 1956. — С. 541—757. — (Труды Института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. — (Новая серия ; т. XXXI).
34. Мілючэнкаў С.А. Палявыя этнаграфічныя даследаванні / С.А. Мілючэнкаў // Этнаграфія Беларусі: энцыклапедыя. — Мінск : «Беларуская савецкая энцыклапедыя» імя Пятруся Броўкі, 1989. — С. 380—381.
35. Мильштейн Е.А. Государственный музей этнографии народов СССР / Е.А. Мильштейн // СЭ. — 1950. — № 1. — С. 195—197.
36. Мойсей А. Традиційна культура населення Буковини у наукових працях румунських дослідників другої половини XIX — початку XX ст. / Антоній Мойсей. — Чернівці : Рута, 2005. — 303 с.
37. Молчанова Л.А. Экспедиционные исследования материальной культуры белорусов (1945—1965 гг.) / Л.А. Молчанова // Вопросы этнографии и фольклористики / под ред. В.К. Бондарчика. — Минск : Наука и техника, 1979. — С. 88—96.
38. Мороз М. Етнографічна діяльність Раймунда Кайндля / Мирослав Мороз // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. — Львів, 1992. — Т. ССХХІІІ: Праці секції етнографії і фольклористики / ред. Р. Кирчів, О. Купчинський. — С. 197—205.
39. Наулко В. Творча спадщина Де ля Фліза / Всеволод Наулко, Володимир Горленко // Де ля Фліз Д. П. Альбом. — К., 1996. — Т. 1. — С. 7—18. — (Серія «Етнографічно-фольклорна»).
40. Никончук Н.В. Хроника полесских экспедиций / Н.В. Никончук // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / отв. ред. В.В. Мартынов, Н.И. Толстой. — М. : Наука, 1968. — С. 300—302.
41. Обществeнный, семейный быт и духовная культура населения Полесся / под ред. В.К. Бондарчика. — Минск : Наука и техника, 1987. — 376 с.
42. Плотникова А.А. Полесский архив: база данных и исследования / А.А. Плотникова // ЖС. — 2012. — № 4. — С. 35—38.
43. Полесский этнолингвистический сборник: материалы и исследования / отв. ред. Н.И. Толстой. — М. : Наука, 1983. — 288 с.

44. Полесье и этногенез славян : предварительные материалы и тезисы конференции / отв. ред. Н.И. Толстой. — М. : Наука, 1983. — 156 с.
45. Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / отв. ред. В.В. Мартынов, Н.И. Толстой. — М. : Наука, 1968. — 303 с.
46. Полесье. Материальная культура / под ред. В.К. Бондарчика, Р.Ф. Кирчива. — К. : Наукова думка, 1988. — 446 с.
47. *Поліщук Н.* З історії відділу етнології російського народу Інституту етнології та антропології РАН / Нінель Поліщук // НТЕ. — 2005. — № 4. — С. 23—30.
48. Программа полесского этнолингвистического атласа / сост. А.В. Гура, О.А. Терновская, С.М. Толстая // Полесский этнолингвистический сборник: материалы и исследования / отв. ред. Н.И. Толстой. — М. : Наука, 1983. — С. 21—46.
49. *Саєвич М.* Етнолінгвістичний атлас Прибужжя / Міхал Саєвич // Полісся: етнікос, традиції, культура. — Луцьк : Вежа, 1997. — С. 57—72.
50. *Симоненко И.Ф.* Быт населения Закарпатской области (по материалам экспедиций 1945—1947 гг.) / И.Ф. Симоненко // СЭ. — 1948. — № 1. — С. 63—89.
51. *Симоненко И.Ф.* Экспедиция на Украину в 1945 г. / И.Ф. Симоненко // Краткие сообщения Института этнографии. — М., 1947. — Т. II. — С. 43—47.
52. Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5-ти т. — Т. 1 (А-Г) / под ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 1995. — 584 с.
53. Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5-ти т. — Т. 2. Д — К (Крошки) / под ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 1999. — 697 с.
54. Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5-ти т. — Т. 3. К (Круг) — П (Перепелка) / под ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 2004. — 704 с.
55. Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5-ти т. — Т. 4. — П (Переправа через воду) — С (Сито) / под ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 2009. — 649 с.
56. Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — Т. 5: С (Сказка) — Я (Ящерица). — М. : Международные отношения, 2012. — 730 с.
57. Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне / отв. ред. Н.И. Толстой. — М. : Наука, 1986. — Вып. 5. — 288 с.
58. Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья / отв. ред. Н.И. Толстой. — М. : Индрик, 1995. — Вып. 8. — 400 с.
59. *Соколова В.К.* Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX — начало XX в. / В.К. Соколова. — М. : Наука, 1979. — 287 с.
60. Список населенных пунктов Полесского этнолингвистического атласа // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья / отв. ред. Н.И. Толстой. — М. : Индрик, 1995. — Вып. 8. — С. 392—397.
61. *Токарев С.А.* Северно-украинская экспедиция 1945 г. / С.А. Токарев // Краткие сообщения Института этнографии. — М., 1947. — Т. II. — С. 27—35.
62. *Толстая С.М.* Полесские экспедиции: взгляд через 50 лет / С.М. Толстая // ЖС. — 2012. — № 4. — С. 19—21.
63. *Толстая С.М.* Этнолингвистические экспедиции в украинские Карпаты / С.М. Толстая, С.П. Бушкевич, С.Л. Николаев // Славяноведение. — 1994. — № 3. — С. 62—83.
64. *Толстая С.* Этнолингвистическое изучение Полесья: состояние и перспективы / Светлана Толстая // Полісся: мова, культура, історія : матеріали міжнародної конференції / відп. за вип. Скрипник Г.А. — К., 1996. — С. 47—54.
65. *Толстой Н.И.* Заметки по славянскому язычеству. 2. Вызывание дождя в Полесье / Н.И. и С.М. Толстые // Славянский и балканский фольклор: Генезис. Архаика. Традиции. — М. : Наука, 1978. — С. 95—130.
66. *Толстой Н.И.* Некоторые вопросы соотношения лингво- и этнографических исследований / Н.И. Толстой // Проблемы картографирования в языкознании и этнографии. — Ленинград : Наука, Ленинградское отделение, 1974. — С. 16—33.
67. *Толстой Н.И.* О задачах этнолингвистического изучения Полесья / Н.И. и С.М. Толстые // Полесский этнолингвистический сборник: материалы и исследования / отв. ред. Н.И. Толстой. — М. : Наука, 1983. — С. 3—20.
68. *Українець А.М.* Рівненщина в дослідженнях польських етнографів (20—30-ті рр. XX ст.) / А.М. Українець // Слов'янський вісник. — 1998. — Вип. 1. — С. 81—84.
69. *Франко О.* Федір Вовк — вчений і громадський діяч / Оксана Франко. — К. : Вид-во Європейського університету, 2001. — 378 с.
70. *Чебоксаров Н.* Кафедра этнографии исторического факультета Московского ордена Ленина государственного университета им. М.В. Ломоносова / Н. Чебоксаров // СЭ. — 1947. — № 1. — С. 198—201.
71. *Чижикова Л.Н.* Русско-украинское пограничье. История и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX—XX века) / Л.Н. Чижикова. — М. : Наука, 1988. — 254 с.
72. *Jasiewicz Z.* Wschód a polska etnologia i antropologia społeczno-kulturowa. Doświadczenia i perspektywy / Zbigniew Jasiewicz // Wschód w polskich badaniach etnologicznych i antropologicznych. Problematyka — badacze — znaczenie / pod. red. Zbigniewa Jasiewicza. — Poznań, 2004. — S. 9—30. — (Prace Komitetu nauk etnologicznych Polskiej akademii nauk. — № 12).
73. *Lipiński W.* Badania i materiały / Wojciech Lipiński // Dzisiejsze Polesie / pod. red. Wojciecha Lipińskiego. — Warszawa : DIG, 2013. — S. 9—16.

Ihor Hilevych

ON FIELD EXPLORATION
OF RUSSIAN AND BELARUSIAN
ETHNOLOGISTS AND ETNOLINGUISTS
IN UKRAINIAN POLISIA 1945—1980s

In the study based on a wide range of literary materials have been comprehensively characterised field research in Polisia of Ukraine, performed by Russian and Belarusian ethnologists during 1945—1980s as well as Moscow ethnologists and other researchers from ethnologic centres of Russia, Ukraine and Belarus in the course of realization of Ethnolinguistic Atlas of Polisia program. Particular attention has been paid to geography, methods, themes and research results of scientific projects.

Keywords: ethnology, etnical linguistics, Ukrainian Polisia, field explorations, methods, themes.

Игорь Гилевич

ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РОССИЙСКИХ
И БЕЛОРУССКИХ ЭТНОЛОГОВ
И ЭТНОЛИНГВИСТОВ НА ТЕРРИТОРИИ
ПОЛЕСЬЯ УКРАИНЫ В 1945—1980-х гг.

На основании широкого круга литературных материалов комплексно охарактеризовано полевые исследования территории Полесья Украины, проведенные в 1945—1980-х гг. сотрудниками российских и белорусских этнологических центров, а также московскими этнолингвистами и представителями других народоведческих центров России, Украины и Белоруссии в рамках реализации программы «Полесского этнолингвистического атласа». Особенное внимание уделено их географии, методике проведения, тематике и научным результатам.

Ключевые слова: этнология, этнолингвистика, Полесье Украины, полевые исследования, методика, тематика.